

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه:	مهریزی، مهدی، ۱۳۴۱
عنوان و نام پدیدآور:	آشنایی با متون حدیث و نهج البلاغه / مهدی مهریزی [برای پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ - جامعة المصطفی ﷺ العالمية]
مشخصات نشر:	قم، جامعه المصطفی ﷺ العالمية، ۱۳۸۷
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ
مشخصات ظاهری:	۲۱۶ ص
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۳۰۲-۹
یادداشت:	چاپ ششم (پنجم ناشر): ۱۳۹۵ (فیبا)
یادداشت:	چاپ هفتم (ششم ناشر): ۱۳۹۸ (فیبا)
یادداشت:	چاپ هشتم: ۱۴۰۰؛ چاپ هشتم: ۱۴۰۱
یادداشت:	کتابنامه: ص ۲۱۳ - ۲۱۷؛ همچنین به صورت زیرنویس
موضوع:	علی بن ابی طالب ﷺ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- بررسی و شناخت
موضوع:	حدیث -- تاریخ
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده‌بندی کنگره:	۱۳۸۷ ۵/۵ / ۱۰۶BP
رده‌بندی دیویی:	۲۹ / ۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی:	۸۴۸۳۱۹۱
این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است	

BA0018

آشنایی با متون حدیث و نهج البلاغه

مؤلف: مهدی مهریزی

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ

مراکز پخش

- ◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴
- تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵
- ◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

📧 pub_almustafa

🌐 pub-almustafa.ir

✉ miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

آشنایی با متون حدیث و نهج البلاغه

مهدی مهریزی

سخن ناشر

برنامه‌ریزی آموزشی، باید امری پویا و متناسب با دگرگونی‌هایی باشد که در ساختار دانش و رشته‌های علمی پدید می‌آیند. تحولات اجتماعی، نیازهای نوظهور فراگیران و مقتضیات جدید دانش، اطلاعات، مهارت‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌های نوینی را فرا می‌خواند که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. گسترش فرهنگ‌های سلطه‌گر جهانی و جهانی شدن فرهنگ در سایه‌ی رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، مشکلات و نیازهای نوظهوری را پیش رو گذارده است که رویارویی منطقی با آنها، در پرتو آراستن افراد به اندیشه‌های بارور، ارزش‌های متعالی و رفتارهای منطقی که در قالب موقعیت‌های رسمی آموزشی با ایجاد رشته‌های جدید، گسترش دامنه‌ی آموزش‌ها و مهارت‌ها و تربیت سازمان یافته صورت گیرد، امکان‌پذیر است.

بالندگی مراکز آموزشی، در گرو نظام آموزشی استوار، قاعده‌مند و تجربه‌پذیر است که در آن برنامه‌های آموزشی، متنهای درسی و استادان، ارکان اصلی به شمار می‌آیند و بالندگی برنامه‌ی آموزشی، به هماهنگی آن با نیاز زمان، استعداد علم‌آموزان و امکانات موجود، وابسته است؛ چنان که استواری متنهای درسی به ارایه‌ی تازه‌ترین دستاوردهای علم در قالب نوترین شیوه‌ها و فناوریهای آموزشی بستگی دارد.

بازنگری متنها و شیوه‌های آموزشی و روزآمد کردن آنها به حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی کمک می‌رساند.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه‌ی اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. در همین راستا، جامعه المصطفیٰ علیه السلام العالمیه، به عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت تعلیم و تربیت طلاب را بر عهده دارد، به پی‌ریزی دفتر برنامه‌ریزی و فن‌آوری آموزشی اقدام نمود.

این دفتر، با ارج نهادن به تلاشهای صورت گرفته و خوشه‌چینی از خرم‌ن دانش عالمان گرانقدر بر آن شد تا با بهره‌گیری از شیوه‌های جدید آموزشی و تازه‌ترین دستاوردهای علمی به تهیه‌ی متنهای آموزشی بپردازد.

تدوین و نشر بیش از هشتاد متن درسی، در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

نوشتار حاضر با عنوان «آشنایی با متون حدیث و نهج البلاغه» که برای دانش‌پژوهان دوره‌ی کارشناسی نگارش یافته است و اینک با اصلاحات و ویرایش جدید تقدیم می‌گردد به تبیین برخی از مباحث حدیثی و آرایه‌ی اطلاعات علمی پیرامون نهج البلاغه می‌پردازد. این اثر حاصل تلاش علمی و درخور تقدیر حجة الاسلام والمسلمین آقای مهدی مهریزی - دام توفیقه - است که از ایشان و سایر فرزانه‌گانی که در به ثمر رسیدن این اثر به خصوص گروه تدوین و تأمین منابع درسی، بذل عنایت کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنیم.

در پایان، ارباب فضل و معرفت را به یاری خواننده، چشم امید به نقد و نظر آنان دوخته‌ایم.

فهرست

پیش‌گفتار	۱۱
فراگیری حدیث	۱۱
حفظ حدیث	۱۲
نقل حدیث	۱۲
مذاکره حدیث	۱۲

بخش اول: اعتبار و اهمیت حدیث

۱. حجّیت سنت پیامبر ﷺ و ائمه ؑ	۱۹
الف) قرآن	۲۰
ب) روایات	۲۳
۱. حدیث ثقلین	۲۳
۲. حدیث سفینه	۲۵
۲. ارزش روایات صحابه	۲۷
قرآن	۲۸
سنت	۲۹
عقل	۲۹
۳. جایگاه سنت در دین‌شناسی	۳۳

بخش دوم: تاریخ حدیث

۱. حفظ و کتابت حدیث	۳۹
۲. توقیف کتابت، انگیزه‌ها و زیانها	۴۵
الف) ادله اهل سنت بر منع کتابت	۴۶
یک: احادیث نهی پیامبر ﷺ از کتابت	۴۶

۸ آشنایی با متون حدیث و نهج البلاغه

۴۸	دو: عمل صحابه.....
۵۰	ب) تحلیلهای از توقیف کتابت.....
۵۶	ج) زبانهای توقیف کتابت.....
۵۶	۱. از میان رفتن پاره‌ای از احادیث.....
۵۶	۲. جعل حدیث.....
۵۹	۳. ادوار حدیث شیعه.....
۶۰	الف) دوره حضور.....
۶۲	۱. دوران امام علی <small>علیه السلام</small>
۶۵	۲. دوران امام حسن و امام حسین <small>علیهم السلام</small>
۶۶	۳. دوران امام سجاد <small>علیه السلام</small>
۶۸	۴. دوران امام باقر <small>علیه السلام</small>
۶۹	۵. دوران امام صادق <small>علیه السلام</small>
۷۲	۶. دوران امام کاظم <small>علیه السلام</small>
۷۳	۷. دوران امام رضا <small>علیه السلام</small>
۷۴	۸. دوران امام جواد <small>علیه السلام</small>
۷۵	۹. دوران امام هادی <small>علیه السلام</small>
۷۵	۱۰. دوران امام عسکری <small>علیه السلام</small>
۷۶	اصول اربعه‌آة.....
۷۸	۱. تعریف اصل و کتاب.....
۸۰	۲. زمان تألیف اصول اربعه‌آة.....
۸۰	۳. امتیاز اصول.....
۸۱	۴. تعداد اصول.....
۸۲	ب) دوره جمع و تبویب.....
۸۲	کتاب اربعه.....
۸۳	۱. الکافی.....
۸۵	مزایا و ویژگیهای کتاب کافی.....
۸۶	الف) شرح و حاشیه.....
۸۷	ب) ترجمه.....
۸۸	ج) تلخیص.....
۸۸	د) معجم و راهنما.....
۸۹	ه) اسناد و رجال کافی.....
۸۹	و) درباره کافی.....
۹۰	۲. من لا یحضره الفقیه.....
۹۱	مزایا و ویژگیهای من لا یحضره الفقیه.....
۹۷	۳. تهذیب الاحکام.....
۹۸	۴. الاستبصار.....
۹۹	ویژگیهای استبصار.....
۱۰۱	کتاب دعا و زیارت.....
۱۰۹	ج) دوره تدوین مجموعه‌های حدیثی.....

۱۱۰	۱. شرح نویسی بر کتب حدیث
۱۱۰	۲. ترجمه و عمومی سازی معارف حدیثی
۱۱۰	۳. تدوین دایرة المعارفهای بزرگ حدیثی
۱۱۰	الف) دایرة المعارفهای جامع و فقهی
۱۱۱	۱. الوافی
۱۱۲	۲. وسائل الشیعة
۱۱۴	۳. بحار الانوار
۱۱۸	۴. عوالم العلوم و المعارف و الاصول من الآیات و الاخبار و الاقوال
۱۱۹	۵. مستدرک الوسائل
۱۲۱	ب) دایرة المعارفهای تفسیر روایی
۱۲۱	۱. تفسیر نور الثقلین
۱۲۲	۲. البرهان فی تفسیر القرآن
۱۲۳	ج) دوران معاصر
۱۲۳	۱. معجم نویسی و راهنما سازی
۱۲۳	۲. تصحیح و تحقیق
۱۲۴	۳. مسند نویسی
۱۲۴	۴. گزیده نویسی و تلخیص
۱۲۵	۵. واحد سازی کتب و مجموعه های حدیث
۱۲۵	۶. پالایش احادیث
۱۲۶	۷. رایانه در خدمت حدیث
۱۲۷	۴. ادوار حدیث اهل سنت
۱۲۷	الف) دوره منع کتابت
۱۲۷	ب) دوره تجویز
۱۲۹	ج) دوره تدوین کتب حدیثی
۱۲۹	۱. صحیح بخاری
۱۳۰	۲. صحیح مسلم
۱۳۱	۳. سنن ابن ماجه
۱۳۱	۴. سنن ابی داود
۱۳۲	۵. سنن ترمذی
۱۳۲	۶. سنن نسائی
۱۳۳	د) دوره تدوین جوامع حدیثی
۱۳۳	۱. جوامع حدیثی
۱۳۵	۲. مستدرکات
۱۳۵	۳. شرح نویسی
۱۳۶	ه) دوران معاصر
۱۳۶	۱. تصحیح و تحقیق
۱۳۶	۲. معجم و راهنما
۱۳۷	۳. استفاده از رایانه

۱۰ آشنایی با متون حدیث و نهج البلاغه

۱۳۹	۵. دسته‌بندی موضوعی کتب حدیث
۱۳۹	یک: جوامع حدیثی
۱۳۹	الف) جوامع حدیثی شیعه
۱۴۰	ب) جوامع حدیثی اهل سنت
۱۴۰	دو: اعتقادات
۱۴۱	سه: فقه
۱۴۱	الف) کتب شیعه
۱۴۱	ب) اهل سنت
۱۴۲	چهار: ادعیه و زیارات
۱۴۲	پنج: تفسیر
۱۴۳	الف) کتب شیعه
۱۴۳	ب) کتب اهل سنت
۱۴۳	شش: اخلاق و آداب
۱۴۳	الف) کتب شیعه
۱۴۳	ب) کتب اهل سنت
۱۴۳	هفت: تاریخ و سیره
۱۴۴	هشت: طب و بهداشت
۱۴۴	الف) کتب شیعه
۱۴۴	ب) کتب اهل سنت
۱۴۵	نُه: گوناگون

بخش سوم: شناخت نهج البلاغه

۱۴۹	۱. اهمیت نهج البلاغه
۱۵۳	۲. چگونگی تدوین و گردآوری
۱۵۷	۳. مصادر نهج البلاغه
۱۶۱	۴. شرحها، ترجمه‌ها، معجمها (کتابنامه نهج البلاغه)
۱۶۱	الف) شرح
۱۶۵	ب) ترجمه
۱۶۶	ج) معجم و راهنما
۱۶۷	د) مستدرک
۱۶۷	ه) درباره نهج البلاغه
۱۶۹	۵. موضوعات نهج البلاغه
۱۷۳	الف) اهل بیت: و خلافت
۱۷۸	ب) تقوا
۱۸۴	ج) سیاست و مدیریت
۱۹۵	فرمانی از آن حضرت
۱۹۵	به نام خداوند، مهر گستر مهربان
۲۱۳	فهرست منابع و مآخذ

پیش‌گفتار

«سنت» به معنای سخن، فعل و تقریر معصوم علیه السلام، دومین منبع برای شناخت دین است؛ همان‌گونه که قرآن نخستین مرجع و مأخذ، نزد مسلمانان می‌باشد. «سنت»، تبیین حقایق قرآنی را بر عهده دارد، چنان‌که تفصیل احکام شرعی و فروع فقهی و عملی را نیز از آن باید گرفت. پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام، مسلمانان را به فراگیری و حفظ حدیث تشویق و ترغیب می‌کردند. در سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام ترغیب و تشویق نسبت به حدیث بسیار است؛ از قبیل:

فراگیری حدیث

المحاسن:

بعض اصحابنا، عن ابن اسباط، عن ابيه، عن احمد بن النضر، عن عمرو بن شمر، عن جابر، عن ابي جعفر عليه السلام قال: قال لي: يا جابر! والله لحدیث تصیبه من صادق في حلال و حرام خیر لك مما طلعت علیه الشمس، حتی تغرب؛^۱ جابر از امام باقر علیه السلام نقل می‌کند که آن حضرت فرمودند: ای جابر! به خدا سوگند، حدیثی که از فردی صادق، در زمینه حلال و حرام به دست آوری، از آنچه خورشید بر آن می‌تابد با ارزش‌تر است.

۱. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۲، ص ۱۴۶، ح ۱۵.

حفظ حدیث

حدثنا محمد بن الحسن بن احمد بن الوليد، قال: حدثنا محمد بن الحسن الصفار، عن علي بن اسماعيل، عن عبيد الله الدهقان، قال: اخبرني موسى بن ابراهيم المروزي عن ابي الحسن عليه السلام قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله: «من حفظ من امتي اربعين حديثاً، مما يحتاجون اليه من امر دينهم، بعثه الله - عز وجل - يوم القيامة عالماً فقيهاً»؛^۱ پیامبر صلى الله عليه وآله فرمود: «هر کس از امت من، چهل حدیث در باب نیازهای دینی خود حفظ کند، خداوند در روز قیامت او را عالمی فقیه گرداند و از عذاب وی چشم پوشد».

نقل حدیث

الحسين بن محمد، عن احمد بن اسحاق، عن سعدان بن مسلم عن معاوية بن عمار، قال: قلت لابي عبدالله عليه السلام رجل رواية لحدیثکم بیث ذلك الى الناس ويشدده في قلوبهم ولعل عابداً من شيعتكم له هذه الرواية ايها افضل؟
قال عليه السلام: رواية لحدیثنا بیث في الناس ويشدده في قلوب شيعتنا، افضل من الف عابد؛^۲ معاوية بن عمار گوید: از امام صادق عليه السلام پرسیدم کدام افضل است؟ مردی که سخنان شما را نشر می دهد و آن را در دل شیعیان استوار می کند یا مردی عابد که چنین نیست؟ فرمود: آنکه سخن ما را نشر دهد و آن را در دل شیعیان استوار سازد، از هزار عابد برتر است.

مذاکره حدیث

محمد بن يحيى، عن احمد بن محمد عن عبدالله بن محمد الحجال، عن بعض اصحابه رفعه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله: تذاكروا وتلاقوا وتحدثوا فان الحديث جلاء للقلوب، ان القلوب لتيرين كما يرين السيف جلاؤها الحديث؛^۳ پیامبر صلى الله عليه وآله فرمود: با یکدیگر ملاقات کنید و به گفتگوی حدیث بپردازید؛ زیرا حدیث دلها را صیقل می دهد. دلها مانند شمشیر زنگار می گیرد و صیقل آن، حدیث است.

۱. همان، ص ۱۵۳، ح ۳؛ الخصال: ج ۲، ص ۵۴۱، ح ۱۵؛ ابواب الاربعین، در منابع حدیثی اهل سنت، این حدیث با اندک تفاوتی نقل شده است. ر.ک: علاء الدین هندی، کنز العمال، ج ۱۰، ص ۲۲۴،

۲۲۵، ش ۲۹۱۸۲-۲۹۱۸۹. ۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۳، ح ۹.

۳. همان، ص ۴۱، ح ۸.

مسلمانان نیز اهتمام ویژه‌ای به روایت و حدیث داشتند. شیخ بهایی می‌گوید:
 اساتید ما می‌گفتند که: صاحبان اصول وقتی روایتی را از امامان علیهم‌السلام می‌شنیدند، به
 سرعت آن را ثبت می‌کردند تا گذشت زمان آن را به فراموشی نسپارد.^۱
 با تشویق پیشوایان دین و اهتمام مسلمانان، حدیث شکل گرفت و تدوین شد و در هر
 دوره و عصری، کاری تازه و نو در باب آن انجام گرفت.

گذشت زمان و فاصله گرفتن از عصر وحی و حضور برخی عوامل دیگر سبب شد
 تا در کنار حدیث، دانشی به نام «علم حدیث» پدید آید؛ این «علم»، به ارزیابی کتب حدیثی
 و راویان می‌پردازد؛ از تاریخ تحول و سیر حدیث، سخن می‌گوید؛ راههای برخورد با
 مشکلات حدیث را تعلیم می‌دهد و نیز روش فهم و برداشت از احادیث را می‌آموزد.
 البته، برخی از شاخه‌های آن مانند رجال، مصطلح الحدیث و... چنان گسترده
 شد که خود، دانش مستقلی گشت و بر این اساس «علوم حدیث» به جای «علم
 حدیث» رواج یافت.

صبحی صالح می‌گوید:

علم الحدیث، روایةً يقوم على النقل المحرر الدقيق لكل ما اضيف الى النبي صلى الله عليه وسلم من
 قول او فعل او صفة... و علم الحدیث، درایةً مجموعة من المباحث والمسائل يعرف
 بها حال الراوي والمروي من حيث القبول والرد.^۲

سپس می‌گوید: قسم دوم، علم «اصول الحدیث» نام دارد و بر اثر تنوع، امروزه علم
 حدیث نام گرفته است و شش شاخه برایش بر شمرده است.

۱. علم جرح و تعدیل؛

۲. علم رجال الحدیث؛

۳. علم مختلف الحدیث؛

۴. علم علل الحدیث؛

۱. شیخ آغابزرگ تهرانی، الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۲، ص ۱۲۸.

۲. محمد عجاج الخطیب، علوم الحدیث، ص ۱۰۷.

۵. علم غریب الحدیث؛

۶. علم ناسخ الحدیث و منسوخ.^۱

دیدگاههای دیگری نیز نسبت به علوم حدیث ارائه شده است. سیوطی می‌گوید:

«حازمی، علوم حدیث را بیش از صد نوع و ابن صلاح، ۶۵ نوع دانسته است.»^۲

ابن خلدون، در تاریخش از شش دانش نام برده است: علم ناسخ و منسوخ، علم الرجال، علم اصطلاحات حدیث، علم متون حدیث، علم به شرایط نقل، علم فقه الحدیث.^۳ حافظ نیشابوری، در کتاب معرفة علوم الحدیث از پنجاه و دو عنوان یاد کرده است.^۴ با دقت روشن می‌شود که همه این دانشها در علم حدیث جای می‌گیرند و عالم حدیث شناس راگریزی از فراگیری آنها نیست؛ لیک تأملی در طبقه‌بندی منطقی اینها صورت نگرفته و هر یک از اینها می‌تواند فصلی از مباحث علوم حدیث باشد؛ نه اینکه هر کدام دانش مستقلی.

بر این اساس، به نظر می‌رسد همه این دانشها در چهار شاخه مستقل جای می‌گیرد و علوم حدیث را می‌توان به چهار علم تقسیم نمود:

۱. علم تاریخ حدیث و شناخت متون حدیثی؛

۲. علم مصطلحات؛

۳. علم ارزیابی اسناد و رجال حدیث؛

۴. علم درایه و فقه الحدیث.

این چهار دانش، در برگیرنده تمامی عناوین می‌باشد و مرتبه تعلیمی مباحث نیز در آن منظور گشته است: نخست از تاریخ و تطورات حدیث سخن می‌رود، پس از آن به اصطلاحات که بسان راهنمای برخورد با متون گذشته است، پرداخته می‌شود.

۱. همان، ص ۱۰۹-۱۱۴. ۲. جلال‌الدین سیوطی، تدریب الراوی، ص ۳، ۱۴.

۳. تاریخ ابن خلدون، ص ۷۹۶، ۷۹۷.

۴. الامام النیشابوری، معرفة علوم الحدیث، ص ۲۵۶.

پس از دستیابی به اطلاعات کلی نسبت به حدیث و کتب آن، نوبت به دانش بعدی می‌رسد که علم ارزیابی اسناد و رجال حدیث است و در مرحله آخر، علم درایه و فقه الحدیث است که ما را با چگونگی فهم و تفسیر نصوص روایی آشنا می‌سازد.^۱ این کتاب، به دانش اول از میان این سه رشته می‌پردازد؛ یعنی: تاریخ حدیث و شناخت متون حدیثی.

مباحث این کتاب در سه بخش عرضه می‌گردد:

در بخش یک، از حجیت سنت پیامبر ﷺ و ائمه علیهم السلام و ارزش روایات صحابه و نیز جایگاه سنت در دین‌شناسی، بحث می‌شود.

بخش دو، به بیان تاریخ حدیث و سیر تدوین آن در میان شیعه و اهل سنت، و معرفی اجمالی کتب روایی اختصاص دارد.

و بخش سه، به جهت اهمیت کتاب شریف نهج البلاغه به معرفی کامل آن می‌پردازد.

مهدی مهریزی
زمستان ۱۳۸۴

۱. جهت آگاهی بیشتر، ر.ک: مجله علوم حدیث، ش ۳، بحثهای مقارن در علم حدیث (انواع علوم حدیث)، ص ۶۱-۷۵.